

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 2000

Maelekezo

1. Jibu maswali MANANE (8) tu. Maswali MANNE (4) kutoka sehemu A na maswali yote ya sehemu B.
2. Zingatia maagizo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Eleza tofauti ya kitendawili na methali, kisha toa mifano miwili miwili ili kuthibitisha tofauti hizo.

Kitendawili ni fumbo la kifasihi simulizi ambalo huulizwa kwa nia ya kuchangamsha akili na kufundisha. Methali ni semi fupi zenye hekima ambazo hutoa funzo au nasaha kwa jamii.

Kitendawili huulizwa kwa namna ya swali lenye fumbo na huhitaji jibu sahihi. Kwa mfano: “Nina kisu kisichona makali?” Jibu ni “ulimi.” Methali haiji kwa namna ya swali bali ni kauli kamili yenye mafunzo. Mfano: “Haraka haraka haina baraka.”

Kitendawili hutumika zaidi kama burudani na mjadala wa kijamii katika vikao vya pamoja. Methali hutumika moja kwa moja kufundisha maadili na heshima kwa vijana na watu wazima.

Kitendawili ni kipimo cha uelewa na upeo wa akili wa hadhira. Methali ni urithi wa busara za wazee kwa vizazi vipya.

Kitendawili hubadilika kutokana na mazingira na wakati. Methali hubaki na maana ile ile kizazi hadi kizazi.

Kwa mfano mwingine wa kitendawili: “Nina kamba isiyo na mwanzo wala mwisho?” Jibu ni “mduara.” Methali nyingine ni: “Mtaka cha uvunguni sharti ainame.”

2. Fafanua muundo wa hadithi za fasihi simulizi kwa kutumia mfano wa hadithi moja unayoifahamu.

Hadithi za fasihi simulizi huanza kwa utangulizi unaoashiria mwanzo wa simulizi. Mara nyingi wasimulizi hutumia tamko kama “Paukwa” na hadhira hujibu “Pakawa” kuashiria mwanzo.

Sehemu ya pili ni wahusika kuingizwa katika simulizi. Hapa hadithi hujengwa kuonyesha tabia, hulka na nafasi za wahusika, mfano mnyama, binadamu au kiumbe wa kufikirika.

Sehemu ya tatu ni ujenzi wa mgogoro. Katika hadithi changamoto huibuka na kusababisha msisimko kwa hadhira. Migogoro hiyo huweza kuwa kati ya wanyama au kati ya binadamu na mazingira.

Sehemu ya nne ni upeo wa hadithi ambapo mshangao na hamasa hufikia kilele. Watazamaji hupata msisimko wa kutaka kujua hatima ya wahusika.

Sehemu ya tano ni suluhisho la mgogoro. Wahusika hupewa adhabu au zawadi kulingana na matendo yao, na funzo kuu hujitokeza.

Mfano wa hadithi ni “Sungura na Fisi.” Katika hadithi hiyo Sungura huonesha ujanja wake dhidi ya Fisi. Mwisho wake hadithi hufundisha umuhimu wa hekima badala ya nguvu pekee.

3. “Wasanii ni askari wa haki za wanyonge na silaha zao ni kalamu na karatasi.” Jadili ukweli wa hoja hiyo kwa kutumia washairi wawili kati ya hao waliotajwa.

Washairi hutumia kalamu na karatasi kufichua dhuluma na ukandamizaji katika jamii. C. Mloka katika *Diwani ya Mloka* aliandika mashairi yaliyokemea uonevu wa viongozi waliowanyonya wananchi.

A. Andanenga katika *Diwani ya Ustadh* alionesha ujasiri wa kutumia lugha ya kishairi kupaza sauti ya wanyonge waliokandamizwa na mifumo ya kijamii. Aliandika mashairi yaliyoamsha ari ya mapambano.

Washairi hutumia mashairi yao kuelimisha jamii kuhusu haki za binadamu na kutetea utu. Waliandika mashairi yenye taswira za ujasiri wa wananchi dhidi ya ukoloni na uonevu.

Washairi waliibua matumaini kwa wanyonge kwa kuonyesha kuwa wanaweza kupigania haki zao. Walitumia mashairi kama sauti ya kupambana na uonevu.

Kalamu na karatasi ziliwasaidia wasanii kuandika historia na kumbukumbu za mapambano. Waliandika mashairi yaliyopitishwa kizazi hadi kizazi kama njia ya uhamasishaji.

Kwa mfano, mashairi ya Mloka yalionyesha uhalisia wa mateso ya wanyonge, huku mashairi ya Andanenga yakichochea mshikamano wa kijamii katika kudai haki.

4. Jadili muundo wa kazi za washairi wawili kati ya hao waliotajwa.

C. Mloka katika *Diwani ya Mloka* alitumia muundo wa kishairi wa jadi wenye vina na mizani kamili. Mashairi yake yalipangwa katika beti zenye mpangilio maalum wa kishairi.

A. Andanenga katika *Diwani ya Ustadh* alitumia muundo wa kisasa wenye uhuru zaidi. Mashairi yake yaliruhusu ubunifu mkubwa bila kushikilia sana vina na mizani.

Mloka aliweka mashairi yake kwa mtindo wa kishairi wa kimaadili. Mashairi yalifuata mfumo wa beti na mistari ya ushairi wa jadi.

Andanenga alitumia muundo unaoonyesha mapambano na changamoto za kijamii. Mashairi yake yalibeba ujumbe wa ujasiri na mshikamano.

Mloka alitumia ulinganifu wa vina kama chombo cha kutoa burudani na kufikisha ujumbe. Hii ilirahisisha kuhifadhi na kusoma mashairi yake.

Andanenga alitumia muundo huru unaovutia wasomaji wa kizazi kipya. Aliunganisha picha na taswira kwa mtindo wa kisasa unaohamasisha fikra za kijamii.

5. “Mara nyingi riwaya zinatoa changamoto kwa vijana.” Jadili kauli hiyo kwa kutumia riwaya mbili zilizotajwa.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, vijana wanapewa changamoto ya kukabiliana na dhuluma na uongo wa watawala. Vijana wanahimizwa kuwa jasiri katika kupigania haki.

Katika *Zawadi ya Ushindi* ya B. Mtobwa, changamoto kwa vijana ni kupambana na usaliti na tamaa za maisha. Vijana wanakumbushwa kuwa makini dhidi ya vishawishi vya maisha.

Riwaya hizi zinatoa changamoto ya kuwaelimisha vijana kuhusu umuhimu wa mshikamano. Vijana huonyeshwa umuhimu wa kushirikiana dhidi ya dhuluma na changamoto.

Vijana wanakumbushwa kuishi kwa maadili na kuachana na tamaa. Riwaya hizi zinafundisha kwamba tamaa husababisha kushindwa.

Riwaya pia zinawataka vijana kuelimika na kutumia elimu kwa maendeleo ya jamii. Wasomi vijana huchukuliwa kama chachu ya mabadiliko.

Kwa mfano, *Kusadikika* huonyesha changamoto ya ukandamizaji wa kijamii, ilhali *Zawadi ya Ushindi* huonyesha changamoto ya kijamii na kifamilia ambazo vijana hukabiliana nazo.

6. Jadili utofauti na ufanano wa wahusika wawili kati ya Rusia, Farida na Karama.

Rusia ni mhusika wa kike anayejitokeza kama mwanamke shujaa na jasiri. Farida ni mhusika wa kike anayejitokeza kama mwenye uoga na utiifu mkubwa.

Utofauti wao ni kwamba Rusia aliwakilisha ujasiri na uthubutu wa kupinga uovu, wakati Farida aliwakilisha hali ya wanawake wengi waliokandamizwa.

Karama, kwa upande mwingine, ni mhusika aliye na matumaini ya kisiasa na mshikamano. Yeye alihimiza mshikamano wa kijamii.

Ufanano wa wahusika hawa ni kwamba wote walihusiana na jamii na walikuwa kielelezo cha mafunzo kwa vijana. Wote waliwafundisha vijana kuhusu haki na wajibu.

Wote walikuwa sehemu ya uhalisia wa maisha ya kila siku. Uhusiano wao uliakisi changamoto za wanawake katika jamii.

Kwa jumla, utofauti wao ulionyesha mitazamo tofauti, lakini wote walihimiza dhamira ya mshikamano na mabadiliko ya kijamii.

7. “Biashara yoyote haramu haisaidii maendeleo ya jamii.” Jadili kauli hiyo kwa kutumia tamthiliya mbili zilizotajwa.

Katika *Hawala ya Fedha* ya A. Lihamba, biashara ya magendo na rushwa ilionekana kuharibu uchumi wa taifa. Waigizaji walionyesha kuwa rushwa inakwamisha maendeleo.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, biashara za ulevi na uzembe zilipelekea vijana kushindwa kimaendeleo. Waandishi walikemea biashara haramu kama ulevi.

Tamthiliya hizi zilitumia wahusika kuonyesha uharibifu wa biashara haramu. Watu walikosa maadili na jamii ikaathirika.

Biashara haramu ilisababisha mmomonyoko wa maadili. Viongozi waliopokea rushwa walikuwa chanzo cha dhuluma kwa wananchi.

Waandishi walionyesha kuwa biashara haramu huzaa umasikini. Badala ya jamii kufaidika, waliendelea kudidimia kiuchumi.

Kwa mfano, *Hawala ya Fedha* ilionesha uharibifu wa rushwa kwa taifa, na *Ngoswe* ilionyesha madhara ya uzembe na ulevi.

8. Toa sababu za kifasihi zilizowafanya watunzi wawili wa tamthiliya hizo kuzipa majina hayo.

A. Lihamba alipa tamthiliya yake jina *Hawala ya Fedha* ili kufichua uhalisia wa rushwa na ufisadi uliokwamisha maendeleo. Jina linaakisi dhamira kuu ya tamthiliya.

F. Topan alipa tamthiliya yake jina *Mfalme Juha* kuonyesha uongozi dhaifu na dhuluma za kifalme zilizowaathiri wananchi. Jina hili linaakisi tabia za kiongozi mzembe.

E. Semzaba alipa tamthiliya yake jina *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* kuonyesha madhara ya uzembe na ulevi katika jamii. Jina linaakisi tabia za mhusika Ngoswe.

Majina haya yalichaguliwa kimakusudi kama ishara ya maudhui ya tamthiliya husika. Yalibeba taswira ya dhamira kuu.

Waandishi walitumia majina haya kama chambo cha msomaji kufahamu lengo la kazi zao. Jina lilihusiana moja kwa moja na dhamira kuu.

Kwa mfano, *Hawala ya Fedha* linaonyesha ufisadi wa kifedha, na *Mfalme Juha* linaonyesha uongozi wa kifisadi na upumbavu.

9. (a) Andika kichwa cha habari kinachofaa kwa shairi hili.

Kichwa kinachofaa kwa shairi hili ni “Madhara ya Matendo Mabaya.” Hii ni kwa sababu shairi lote linazungumzia hasara na hatari zinazompata mtu anayefanya mambo mabaya kama ulaghai, udhalili na wizi.

(b) Ubeti wa tano unatafahamisha nini?

Ubeti wa tano unaeleza madhara ya ulevi. Mwandishi anaonya kuwa pombe ni sumu kali inayoweza kusababisha ajali, ugonjwa na hata kifo. Kwa hiyo unasisitiza tahadhari dhidi ya matumizi ya pombe.

(c) Eleza maana ya maneno yaliyopigiwa mstari.

Neno “mushikeli” maana yake ni tatizo au shida kubwa. Neno “falau” maana yake ni kuonekana kama au kufanana na kitu kingine, hapa likimaanisha pombe kuonekana kama kitu kizuri lakini kikiwa na madhara. Neno “dhallii” maana yake ni kitu cha udanganyifu au kinachopoteza mwelekeo.

(d) Watu gani wanashutumiwa katika shairi hili?

Wanaoshutumiwa ni walevi wanaopoteza maadili na maisha yao kwa sababu ya pombe. Pia wezi na wahalifu wanaopenda mali kwa njia isiyo halali wanashutumiwa. Aidha, wale wanaopuuza hekima na busara za wengine nao wamelengwa.

(e) Shairi hili linashabihiana na methali ipi kimaudhui?

Shairi hili linashabihiana na methali isemayo “Haraka haraka haina baraka” kwa sababu linaonya dhidi ya matendo yasiyo na busara. Pia linafanana na methali ya Kiswahili isemayo “Mtaka cha mvunguni sharti ainame” ikisisitiza juhudi za halali badala ya njia za mkato.

10. Andika insha yenye maneno 250 kuhusu moja ya mada zifuatazo: (a) Madhara ya ajira kwa watoto (b) Unyanyasaji wa kijinsia (c) Malumbano ya kidini (d) Hata aruke vipi kipungu hafiki mbingu.

Madhara ya ajira kwa watoto

Ajira kwa watoto ni tatizo kubwa katika jamii nyingi hasa zinazoendelea. Watoto wanapopewa ajira mapema wananyimwa haki ya kupata elimu ambayo ndiyo msingi wa maisha bora. Badala ya kusoma, watoto hulazimishwa kufanya kazi ngumu kama mashambani, viwandani na hata majumbani. Hali hii huwanyima nafasi ya kukua kimwili na kiakili kwa utimilifu.

Madhara mengine ya ajira za watoto ni kudhalilishwa na kunyanyaswa na waajiri. Watoto hukosa ulinzi na mara nyingi hufanyishwa kazi kwa muda mrefu bila malipo au kwa malipo madogo. Aidha, watoto wengi huathirika kiafya kutokana na kufanya kazi ngumu kupita uwezo wao, jambo linalowapelekea kupata magonjwa ya kudumu.

Ajira kwa watoto pia hupelekea kuongezeka kwa umasikini katika jamii. Hii ni kwa sababu watoto wanapokosa elimu, wanakuwa watu wazima wasio na maarifa wala ujuzi, hivyo kushindwa kushiriki ipasavyo katika maendeleo ya taifa. Wengine huishia kuwa wahalifu kutokana na kushawishiwa na maisha magumu.

Watoto wanapaswa kulindwa na jamii nzima. Wazazi wanalo jukumu kubwa la kuhakikisha watoto wao hawanyanyaswi kwa kulazimishwa kufanya kazi ngumu. Serikali pia inapaswa kuweka sheria kali za kuzuia ajira kwa watoto na kuhakikisha kila mtoto anapata elimu bora.

Kwa jumla, ajira za watoto ni chanzo kikubwa cha kurudisha nyuma maendeleo ya mtu binafsi na taifa kwa ujumla. Hivyo ni jukumu letu sote kupinga ajira za watoto na kushirikiana kuhakikisha watoto wote wanasoma na kufanikisha ndoto zao.

11. Tumia mzizi wa kitenzi –imb– kuunyambulisha katika hali zifuatazo kwa kupigia mstari sababu hicho:

- (a) Hali ya urejeshi – nimerejesha **nimeimbwa**.
- (b) Hali ya kuelekeza ya uyaakinishi – **ninaimba** wimbo.
- (c) Hali ya ukamilishi nafsi ya tatu umoja – ame **imba** shairi.
- (d) Hali ya kutendewa – **nimeimbiwa** shairi.
- (e) Hali ya kutendeka – wimbo **umeimbwa** kwa ufasaha.

12. Tunga sentensi kuonyesha matumizi ya “ku” kwa kupigia hiyo “ku” mstari kama:

- (a) Kivumishi nomino (kitenzi kuwa nomino) – **Kucheza** ni starehe kwa watoto.
- (b) Kusaidia shina la kitenzi la silabi moja kubeba mofimu za wakati – Watoto **kuja** shuleni kila siku ni muhimu.
- (c) Kuonyesha mtendwa nafsi ya pili umoja – Nakuomba **kusamehe** kosa langu.
- (d) Kuunda mzizi wa kitenzi – Tumekubaliana **kutembea** pamoja.
- (e) Kuonyesha mofimu ya wakati – Jana nilianza **kusoma** kitabu kipya.